

ARANKA GYÖRGY ÉS AZ ERDÉLYI NYELVMŰVELŐ ÉS KÉZIRATKIADÓ TÁRSASÁG.

I.

Aranka Györgyről a legterjedelmesebb életírat Székely Márton m.-vásárhelyi ev. ref. papé, a ki vele egykorú és személyes ismerője volt.¹⁾ Ezt Döbrentei Gábor ismeretes könnyedségével néhol rövidítve, máshol saját elméskedő, megigazító és bővítő megjegyzéseivel kísérve újból kiadta.²⁾ Írt róla és munkáiról a M. Kurir,³⁾ Horányi⁴⁾ s mások többet-kevesebbet, újabb időben Ferenczy Jakab és Danielik József s Moenich Károly és dr. Vukovich Sándor, méltánylólag és rokonszenvesen Toldy és Vass József k. r. tanár, kolozsvári kir. lyceumi könyvtárnok, m. tudom. akadémiai levelező tag.⁵⁾

Az első életírón kívül azonban valamennyi író, irodalomtörténész, ismertető és kritikus róla szólván, kellő indoklás és okszerű egybekötés nélkül tér rá az erdélyi m. nyelvművelő Társaságra, adatokat közöl róla, elbeszél egyes részleteket, szól Arankának, mint alapítónak érdemeiről, önfeláldozásáról stb. Irtak az ezzel egyidejűleg és szintén Aranka buzgó törekvései által ugyan Erdélyben létrejött Kézíráások Társasága (Societas Philohistoricorum Transsylvanica) munkálkodásairól is...

E két név alatt egy kis irodalom van már, a nélkül, hogy belőle akár Aranka életét, jellemét s a két társaság alapításában való igazi érdemeit, akár azoknak eredetét, célját, megalakulását, a kor gondolkozására és törekvéseire, a helyesb magyar írásra és történetbúvárlatra mily mérvben gyakorolt hatását, megértenünk lehetne. Oknyomozó, benső egység, kritika nincs e dolgozatokban. A mit nyújtnak, adatok összehordása, lett dolgok száraz elbeszélése. Lazán összefüggő test, látható, meglevenítő lélek és szellem nélkül. Csak Toldy és Vass József indokolt ítéletei jönnek kivétel alá.

Két fő hibája e közléseknek: először, hogy Aranka élete

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1818. XII. köt. 68—91. l.

²⁾ Közhasznú Esmeretek Tára. 1831. I. köt. 370—72. l.

³⁾ 1791. évi Toldaléka 1—13. l.

⁴⁾ Nova Memoria Hungaror. Pars I. 181—184. l.

⁵⁾ Uj M. Muz. 1854. I. köt. 401—426. l. Egyetemes Magyar Encyclopaedia. 1861. I. köt. 695—698. l.

s tudományos munkássága e társulatokkal nincs szerves egybekötetésbe hozva, pedig az ő életének tárgyalása azokétól el sem választható; másodszor, Arankának e nemes munkájában társai, elvbarátai és pártfogói alig említettek, sőt e társaságok lét-rejöttéről, tudományos üléseiről, szervezkedéseikről és gyakorlott munkásságukról ritkán és felületesen van szó, alapos ismeret és felvilágosodás belőlök a fenforgó ügyekről nem szerezhető.

Vass József határozottan megigértte volt ezt. „Míg hazám tudományszerető közönsége — mondá ő — mindkettőnek (t. i. a Nyelv-művelő és Kéziratok Társasága) részletes történeteit tőlem az Uj Magyar Muzéumban veendi, türelemmel bevárva az egészet: tekintse addig ezen közlésben annak éltető szellemét, mindenható és mindentevő titoknokát, a meleg keblű, szilárd akaratú s fáradhatatlan hazafit, Aranka Györgyöt stb.“¹⁾

Azonban e rendszeres egész mű a két tudományos társulatról nem jelent meg, legalább én létét kinyomozni nem tudtam.

A Nyelv-művelő Társaságról és a Kézírások kiadó Társaságról, különösen azok megalakulása körülményeiről nyomós felvilágosítás olvasható magának a társaságnak munkáiból,²⁾ továbbá a m. tudom. Akadémia Évkönyve I. kötetében,³⁾ végre gróf Kemény Józsefnek, mint a köz-művelődést illető 1845-ik évierdélyi rendszeres bizottság előadójának azon évi jan. 13-án a két társaság alapításáról és rendelkezéséről tett hivatalos jelentéséből.⁴⁾

De ezek is bármily alaposak s becsesek, csak részletek s kimerítő, egész munka helyét nem pótolják.

Én ilyet akarok adni, elkülönítve ugyan tárgyilag, de benső oki és dologbeli egybefüggésben rajzolva Aranka életét, közszolgálatát s a két társaság megalapításában nyilvánuló sikereit, új nyomozások alapján, a régi adatok és közlések kritikai felhasználásával. Igyekezem, hogy Aranka az legyen tanulmányomban, a mi volt korában és életében, hiven rajzolva és jellemezve őt, közszolgálati és irodalmi munkásságának tudományi és hazafiúi értékét igazságosan, s a lehetőségig hitelesen megállapítva.

* * *

Aranka háromszéki, zágoni eredetű szabad székely volt. Ősapja Bithli másképp Zágoni Aranka Balázs, református pap, a ki 1679. május 27-én Gyula-Fehérvárott kelt fejedelmi adománynál

¹⁾ Uj M. Muz. 1854. I. köt. 402. l.

²⁾ A magyar nyelv-műv. Társas. Munkáinak első darabja. 1796. 30—33. l.

³⁾ I. kötet, 1831—32. év 32—35. l.

⁴⁾ M. Történelmi Tár. IX-ik kötet MDCCCLXI. Szilágyi Sándor közlése. 203—209. l.

fogva címeres nemességet szerzett.¹⁾ Atyja György, széki reform. pap, anyja Bonyhai Simon Mária.²⁾ Testvérei: egy hajadonul maradt leány, és két fiú.³⁾

Mint többnyire minden tanult s felsőbb iskolát végzett székely, ő és atyja, előnévül használták szülőhelyüket, s állandóul Zágoni Aranka Györgynek írták magukat. Született Szék mezővárosban Dobokavármegyében 1737. szept. 15-én,⁴⁾ tanult a m.-vásárhelyi ev. reform. collegiumban, végzett az enyedi szintén ref. collegiumban, hol a logikában köztanító volt, s pap akart lenni, de egy prédikáláskor a Miatyánk-ot elvétvén: ez életének más irányt adott.

Előbbi szándékáról lemondván: 1764. a m.-vásárhelyi kir. táblán cancellistává esküdött fel a gr. Nemes Ádám kir. táblai elnök cancelláriájára, 1766. a báró Domokos Antal ítélőmesterére ment át, onnan Cserei Mihály ítélőmesterére, végre Székely Dávid ítélőmesternek lett igatatója (Protocollista).

Székely ítélőmesternél létéről első életirója emlékezetben hagyta, hogy ő ott mint igatató, azon kor főurai szokása szerint, inasi köteleességeket is teljesített: kardosan udvarolt az asztalnál, tányért váltott, ágyat vetett, eszímát húzott le és tisztított stb., de esténként káryázott, reggel kávézott ítélőmesterével. Az erdélyi urak megkívánták ezt alárendeltjeiktől, s azok teljesítették a jelen haszonért és a jövő kilátásaiért.

Itt nyílt alkalma Arankának a francia és német nyelv megtanulására, a minek következménye, hogy a magyar irodalom azon időben nehány igen jól fordított művel gyarapodott általa. Ugyanezen ítélőmester pártfogójával ment fel Bécsbe szemei gyógyítása végett, a mikor a császárnénál kiballgatáson lenni szerencsés volt. Hazajövele után emlegette, hogy a nagylelkű fejedelemasszony különös pártfogásról biztosította, főleg ha r. katholikussá lesz. „Nagyon ellenére lenne — mondá ő alázatosan — hogy a ki embernek soha sem hazudott, most Istenének hazudjon.“⁵⁾

A kegyes uralkodóné nemsokára, midőn ő szemei gyöngesége tekintetéből az igatóságnál kevésbbé szemfárasztó valamely más hivatalért folyamodott, mégis éreztette vele királyi kegyelmét.

1778-ban Aranka kérte a királynét és fejedelemasszonyt, nevezné ki őt kegyelemből számfeletti kir. táblai ülnökségre, megfelelő fizetéssel. Indokai közt felhozta, hogy három ítélőmester alatt híven szolgált; mint igatató, fontos ügyekben teljesített meg-

¹⁾ Liber Regius Principis Michaelis I. Apaű.

²⁾ Tud. Gyűjt. 113. l. 1818. XII. köt. 68. l.

³⁾ Benkő, Josephi, Genealog. II. 510. l.

⁴⁾ Ezt maga írta így Kazinczynak. 1810. jun. 9-ik napján, akkor magát 73 évesnek írván. Látható a M. Tudományos Akadémia Kézirattárában. M. Irodalom. (Levelezések) 4-edéjt 183. sz. h) betű alatt.

⁵⁾ Tud. Gyűjt. 1818. XII. köt. 73. l.

bízásokat, s legutoljára a székely ügyben munkálkodott bizottságnak (érti a székelyek határőrségre szoríttatását) volt tollvivője; a kir. főkormányshéktől fogalmazói s más állásokra, utoljára kir. táblai számfeletti ülnökségre jelöltetett ki s előjáróinak mindenütt megnyerte teljes megalégedését. A nemesség bizonyító törvényszéken (Productionale Forum) és kir. táblai ítéletek hozásánál sok régi, XIII., XIV., XV. századi oklevél olvasásával, s mint ígtató, éjj-napi írásival és olvasásaival szemét úgy elrontotta, hogy csaknem megvakult. Ez okból már most nappal is csak mértéket tartva szabad olvasnia és írnia. Ezért kellett — úgymond — nem rég Bécsbe is felmennie, szemei iránt híres orvosok tanácsa megértése végett. Az ígtatóságot tovább, megvakulástól féltében nem viselheti, vagyona, miből élhetne, nincs, egy nőtestvérét is tartania kell; kérte tehát térdre borulva a felséges császárnét és királynét valami megfelelő állásra kegyes kinevezéséért.

Az udvari kancelláriai rendelet, mely mellett e kérvény véleményadás végett az erdélyi kir. főkormányshékhez leküldetett, kérelmest részvétre méltónak mondja, s arról kívánt véleményt: vajon Arankán a kért állomással vagy valami más alkalmas módon lehetne segíteni? A főkormányshék márc. 5-ki fölterjesztésében kedvezően ajánlotta őt, s neki a kívánt számfeletti kir. táblai ülnökséget megadandónak nyilvánította, a nélkül, hogy ezáltal, azon többiek irányában, a kik. fizetés nélkül már rég szolgálnak, jogsérelem ejtessék.¹⁾

A felség — így hangzik az e tárgyban kelt legfelsőbb kir. leirat — megtekintve Aranka lelki tehetségeit s a hazai törvényekben és törvényes gyakorlatban jártasságát, hívségét és hivszolgálatát, a miket ő úgy máskor, mint a kir. tábla mellett évek hosszú során dicséretes buzgalommal teljesített; tekintettel lévén továbbá közszolgálat által okozott szemgyöngöseségére, a mi szána-kozást érdemel, számfeletti kir. táblai ülnökké nevezte őt ki, csak személyére nézve, a tartományi pénztárból különösen adományozott 300 frt fizetéssel, addig, míg egy rendes számfeletti állomás megürül;²⁾ a mi 1781. dec. 19 én következett be, Rozsnyai József halálával, kinek helyére és rendes számfeletti ülnöki 300 frt fizetésével Aranka neveztetett ki.³⁾

Midőn az absolutismus 1790 ben megszűnt, s Erdély alkotmánya és alkotmányos kormányzata II. Lipót alatt visszaállított, Aranka harmadszor lön kinevezve — már most alkotmány-szerűleg — az újból életbe lépett kir. tábla mellé számfeletti ülnökké, az ezen állomással egybekötött korábbi 300 frt fizetéssel,⁴⁾

¹⁾ 163. udvari. 984. kir. főkorm. sz. 1788.

²⁾ 507. udv. 2367. kir. főkorm. sz. 1788.

³⁾ 10. 1782. kir. főkorm. sz.

⁴⁾ 7591. udvari. 5542. 1790. kir. főkorm. szám.

s azt 1796. november 29-ig viselte; akkor ¹⁾ az ítélőmesterré nevezett Szentpáli Elek ülnök helyére ugyanazon évi ápr. 14-én rendes ülnökké mozdíttatott elé 833 rénens forint és 20 kr fizetéssel, ²⁾ mely hivatalában haláláig maradt meg.

Első életirója megjegyzi róla, hogy lelkiismeretesen eljár az ülésekre, s ha még egyébbel látszott elfoglalva lenni is, ha írt vagy jegyeztetett, az ügyek menetére oly figyelmes volt, hogy a mikor kellett, teljesen és szakértőleg szólott hozzá, s ítéletei mindig igazságosak voltak.

Bírói tiszte gyakorlása hosszú ideje alatt más fontos megbízásokra is küldetett ki úgy a kormány, mint más hatóságok részéről.

Érintettem fentebb, hogy a székely határőr katonaság felállítására ügyében tollvivő volt. 1782. thordavármegyei főbíró Geréb József zsarolási ügyében nyomozó biztos; ³⁾ 1785. a borgói oláh határőrök és a gróf Bethlen-nemzetség között egyenetlenség és adóhátralék iránt folyt perben szintén; ⁴⁾ 1788. ápr. 3-án a marosi ev. református esperesi körü zsinaton a kormányt mint annak teljhatalmú biztosa képviselte. ⁵⁾ 1791-ben az országgyűlési jegyzőkönyvek tisztázására, összeolvasására és végleges megvizsgálására hivatali rangjukhoz mért napidíjjal négy egyén neveztetett ki: egyik Aranka volt. ⁶⁾ 1803-ban egyházi törvénytelen esketés kérdésében is volt biztossá kinevezve. ⁷⁾ 1800-ban érdekes ügyben kérte fel gr. Dessewffy József. E nagy tekintetű magyar főúrhoz és tudóshoz Czartorisky Adám herceg azért folyamodott, hogy mivel ő a magyar nyelvet igen szereti és jobban meg akarja tanulni, ajánljon neki magyar grammatikát. A gróf Arankát kérte meg erre, mint az ily dolgokban jártast, s ő ajánlott is; de a cél könnyebben elérhetéseért azt tanácsolta a hercegnek, hogy vegyen magához egy derék erdélyi ifjút, a kinek segítségével jobban előhaladhat. A herceg elfogadta, s ő Kóródi Mózes nevű deázsi kitűnő és jó gondolkozású ifjút ajánlta, a kinek Aranka eszközölt az erdélyi kir. főkörmányzótól útlevelet. ⁸⁾ A közügynek tett szolgálat volt könyvvizsgálói tiszttel megbízatása is, a mit 1804-től haláláig lelkiismeretesen, de okos mérsékléssel és nem szabályokhoz ridegen ragaszkodólag teljesített.

¹⁾ 672. 1790. kir. főkörm. sz.

²⁾ 3013. 1796. kir. főkörm. sz.

³⁾ 1618. 1782. kir. főkörm. sz.

⁴⁾ 672. 1785. kir. főkörm. sz.

⁵⁾ 3043. 1788. kir. főkörm. sz.

⁶⁾ 7373., 8491., 10459. 1791. kir. főkörm. sz.

⁷⁾ 1804. 1803. kir. főkörm. sz.

⁸⁾ 2226. 1800. kir. főkörm. sz.

II.

Irodalmi munkásságának két ágát különböztetem meg, egyik saját írói működése s annak tudományos eredményei; másik a nevezett két magyar erdélyi társaságnak az ő kezdeményezése, sürgető indítványai és tervezése szerint való tényleges létrejövése és elért sikerei.

Aranka művei: a) fordítások, b) eredeti vegyes tartalmúak, c) kéziratban maradtak és gyűjtemény jellegűek. Az a) pont alá ezek tartoznak.

1791. egyszerre négy fordított műve megvizsgálására és kiadására kért az erdélyi ¹⁾ kir. főkormányshéztől engedélyt. Első: Béla király notariusus címmű, a miről hátrább szölok. Második: A budai basa, fordította franciából, ajánlta gróf Bethlen Lászlóné, b. Bánffy Klára úrhölgynek. Harmadik: Ujmódi gonosz tévő, a fiú szeretetnek jeles példája. Dráma 5 felv. Forbaire Fenouille-től franciából az amsterdami MDCCLXXVIII-ki kiadás után fordítva. Mindkettő megjelent Bécsben 8-dr. Az első 1794. 83 l., utóbbi 1793. 131 l. Negyedik: II. Frigyes műve, de ennek csak kiadója volt Aranka, ezért erről is hátrább szölok bővebben. A kir. főkormányshéz a három első febr. 4-én, az utolsót ápr. 5-én engedte meg. ²⁾

Ötödik fordított műve: Julia levelei Ovidiushoz, németből fordítva, megjelentek Kassán 1790. 8-dr. Ennek kiadása korának dísze. Kazinczy módosította már címét is, szövegét végig átsimítva, papír közönséges és hollandiai finom. Ezt igazolják Kazinczynak Arankához 1789. aug. 13-án és szept. 4-én s nov. 2-án írt levelei s közlései. Egyikben írja: „B. Orczy László abauji főispán s a banderiumnak fővezére csaknem kiugrott a bőréből, midőn mondtam, hogy az ő kedves Lettres de Julie à Ovide általad lefordítottak s általam igen csinosan adatnak ki.“ Másikban XLI levélre tesz szintén megjegyzést s eseng, hogy fogadja el. Az utolsóban megnyugtatta őt, így ír: „A Julia levelei úgy jönnek ki, a mint parancsoltad, magam rajzolk hozzá egy képet a homloklevélre. Amor jajgatva mégyen, s lábait béklyó szorítja, íveit pedig mérgesen elhintve lehet látni. Kőzülök egy kigyó furakodik ki. Ezt én Bécsben metszetém.“ ³⁾ 1791. jan. 7-én ismét így ír: „Kitisztítottam könyvedet hibáiból, s állítani merem, hogy több aesthesissel még könyv nem jelent meg Magyarországon, mint a hollandiai papírra nyomtatott Julia...“

Hatodik: A magyar és anglus igazgatásnak egy-

¹⁾ 851. 1791. kir. főkorm. sz.

²⁾ 2811. 1791. kir. főkorm. sz.

³⁾ M. Tudom. Akadémia kézirtatárában. M. Irodalom (Levelezések) 4-edrét 183. sz. h) betű alatt.

bevetése, a mi előbb németül, Aranka fordításában magyarul jelent meg, Kolozsváratt 1791. 8-dr.

Életirői még két munkát tulajdonítanak neki, de ő csak kiadta, egyik: Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről, egy próba. II. Fridrik prussiai király munkái közül fordítás a VI-ik darabból, Kolozsváratt a püspöki betűkkel. 1791. kis 8-drétben 45 l. A mint az előbeszéből kitűnik, ennek Aranka csak kiadója, a fordítást egy más nagy érdemű úrénak mondja — hihetően maga a püspök (gr. Batthyány Ignác). Másik Drelin-court Károly francia író művének fordítása 2 darabban. Címe: A keresztény léleknek halál félelmei ellen való orvosságai stb. Fordította atyja Zágoni Aranka György, megjelent Pozsonyban 1775. 8-adrétben. I darab 1—371 l. II darab 1—451 l. Ezt első életirója ¹⁾ az ő, Szilágyi Sándor atyja fordításának írja. ²⁾ Én ugyan elvben az egykorú tudósítást tartom valószínűbbnek, de Szilágyi ellenkező állítása s a tényállás alapján csak az általa kiadottak közé láttam sorozandónak.

Van még egy — sorban hetediknek mondható — műve: A napnak négy részei a városban, melyet az Új módú gonosztevő cím alatt ismeretes dráma előszavában említ, de szavaiból nem tűnik ki: fordítás-e, vagy eredeti. Kazinczynak Aranka-hoz 1790. márc. 25-én s 1791. jan. 7-én írt leveleiből azonban meglátjuk, hogy fordítás volt. Az elsőben írja: „Julia nekem sokkal kedvesebb mint a Nap négy része. A francia praecision-t az elsőben jobban szeretem az utóbbiak declamatiójánál. Mind a kettő mesteri kézzel van fordítva s csak az originalis teszi előttem egyiket kedvesebbé a másiknál...” Másik levelében szintén így ír: „Budai basádat s a Napnak négy részeit ugyanazon alkalmatossággal visszaküldöm...” E mű fordításban létezése tehát tény. ³⁾ Csak hogy ki volt-e nyomtatva, azt nem sikerült megállapítanom; ha ki volt is, megtalálnom a fővárosi közkönyvtárakban nem sikerült.

A b) pont alatti vegyes tárgyúak prózában és versben vannak írva. Prózáiak: I. Két elmélkedés I, A bölcselkedésnek közönséges története. Hol áll ma? II., A természet ismerete Rajzolatjának kicsiny táblája. Nyomatott Kolozsváratt a ref. collegium betűivel 1810. 8-adrét. A kettő 91 l.

Aranka műveit együttesen ajánlotta: „Nemes Sáros-Berkeszi Nagy József órási mesterségéről dicséretes úrnak” minden indokolás és magyarázat nélkül. Követi ezt előljáró bevezető „Az olvasóhoz.” Ezután következik a két elmélkedés.

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1818. XII. köt. 74. l.

²⁾ Budapesti Szemle. 1839. 17. l.

³⁾ M. Tudom. Akadémia kéziratárában. M. Irodalom. (Levelezések)

2. Aranka Gy. apró munkái. A szerző előbeszédében munkáiról jellemzőleg ír. „Ez az elmékedés a philosophia mezején a legelső próbája szerzőnek. Új igazságokat nem gondolt, nem csinált... Ha ki ezt keres, az igazságok egybeállításában ha feltalálja, egyébben nem. Azt szokták az újabb írókról tartani, hogy ők az élő, élt, előttök írt nagy bölcseseknek vállaira állanak. A szerző maga tehetségeinek esmeretes kicsiny mértékhez képest magáról azt gondolni gyermekeségnek tartaná. Bizodalma csak az, hogy a régi és mai bölcsesektől reánk szállott nagy tudományos alkotmányok rendiben ez a kicsiny elmékedés, mint a kevély nagy előfák közt az erdőben egy új csemetéske, ártatlanul megállhat... Tartalma ez: I. Ember, Világ, Isten. Egy philosophiai elmékedés. 1—28 l. II. A Templom. Egy erkölcsi elmékedés. 29—50 l. III. 1804. Krónikája. 52—83 l. A három egy kötet. Nyomatott M. Vásárhelyen, a ref. coll. betűivel 1805. 8-adrétben.

3. Két értekeződés. I. Az 1809. esztendőnek eltemetése. Nyomatott Kolozsvárat a ref. kollegyom betűivel 8-drétben 1—22 l. II. Gubernator Hunyadi Jánosról való értekeződés. Nyomatott Kolozsvárat a ref. kollegyom betűivel 22 23 l. A kettő egy füzet.

4. Az erdélyi kéziratban levő Történetírók kiadására felállítandó Társaságnak Rajzolatja. A három nemzetbeli Méltóságos Főrendekhez. Kolozsvárat. Nyomatott Hochmeister Márton ts. kir. privil. Könyvnyomtató által. 8-drétben 1791. 1—16 l.

5. Egy Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság felállításáról való Rajzolat a Haza Felséges Rendeihez. Nyomat. Kolozsvár. az ev. ref. kollegyom betűivel MDCCXCI. 8-drétben 1—36 l. Utolsó lapján szerző megjelölve a munka keltét is, nevét így írta alá: Kolozsvár. 2. január, 1791. Aranka György m. p.

E munka ritka, meg van a Mike Sándor és Jakab Elek-féle könyvtárban a székely-kereszturi unitárius középtanodában. Megtaláltam a budapesti m. nemzeti muzeum könyvtárában is.

6. Ezen munkáját ugyanazon évi kisasszonyhó 1-én előszóval és némi módosítással e második cím alatt is kiadta: Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság. Nyomatottat a címlap, év és nyomtatási hely kijelölése nélkül, de a mint a cenzori engedély és a szerző Bérekesztése mutatja, ez is Kolozsvárott nyomatott 8-rétben 1—30 l.

7. Aranka prózai munkáiról szólva, meg kell említeni ily című gyűjteményes művét: A Magyar Nyelv-művelő Társaság Munkáinak Első darabja. Szeben, Nyomatott Hochmeister Márton betűivel 1796. 8-drétben, 1—39 l.

Ezt a társaság adta ki, de egy része titoknak Aranka műve volt. Így: a bevezető cikkek I—IV, és az 1—35 lapon. Kilencedik cikk: Az erdélyi kézírásban lévő Történetírók újabb és bővebb Lajstromára való bevezetés, 178—196 l. Ismét: Az erdélyi Történeteket illető Kézírásoknak újabb és bővebb Lajstroma 191—198 l.¹⁾ Az elsőnél nevét is aláírta. A Bevezetésből kitűnik, hogy ennek tartalma a fentebbi 3-ik pont alatt említett mű tartalmával lényegben egy és hogy a Lajstrom az 1791-ben kinyomatott Lajstromnak kibővítése; én azonban amaz első kiadást a fővárosi tudományos intézetekben meg nem találtam. A 191. laptól 204-ig terjedő Lajstrom is az ő művének látszik, csak azért nem áll alatta neve, mert a társaság neve és tekintélye alatt gyűlt és állíttatott össze. Övé a befejező megszólítás a 284—287. lapon, az olvasók utólagos tájékozása s a tudománykedvelő közönségnek pártolásra buzdítása végett, a mit tisztán mint titoknak ő írt alá. A többi mű a társaság tagjaié, a kik magukat együttesen így írták alá a 283-ik lapon: A kiadók.²⁾

A Nyelvemelő Társaság munkáinak II-ik kötetét is elkészítette Aranka, kinyomtatását a censura megengedte, de ez nem jelent meg. Kis János így ír róla 1798. júl. 29-én Arankához: A Társaság munkáinak második darabját nagy obajtással várom s a benne leendő dolgok titulusai is már nagyon kíváncztatják velem mennél előbb leendő olvasását.³⁾ Gróf Kemény József szerint annak egyik legérdekesebb alkotó része Benkő József azon híres és nagy tudományi értékű tudósítása volt, melyet ő az Erdélyi kiadatlan Történetírókról készített s kinyomtatás végett oda adott volt be. Ezen

2) Említve van a Tudom. Gyűjt. 1826. III. köte 206—209. l., hogy az Erdélyi Nyelvemelő Társaság 1819. újra felállítatott; de akkor Aranka már nem élt, én csak az ő munkásságára terjeszkedem ki.

kézirat, az erdélyi Történetkedvelők Társasága (Societas Philohistorum Transylvanica) jegyzőkönyvei, és annak birtokába került régi kéziratok azon gróf gyanítása szerint gr. Bánffy György erdélyi kormányzóval maradtak. Az ezek iránti nyomozódásokról s valószínű hollétokról hátrább mondom el indokolt nézetemet. A tudósítást azonban kiadta ugyanazon évben (1854) Bruz Lajos.¹⁾ E tudósítás, mely Benkő roppant történeti eruditiójának a magyar történetirodalomban örök emléke lesz; megjelenése után az az erdélyi, sőt néhol a magyarországi történetnyomozásnak is kalauzoló vezére, a mit minden komoly történetkutató ismer, bámul, bír és maga előtt tart. Szerenese, hogy az — úgy látszik — örökre elveszett II-ik kötetnek legalább ezen gyöngye feumaradt.

Kiadatlan dolgozatai közül ismeretesek ezek.

a) Béla király Notarius a. Kazinczy így írt róla 1789. dec. 21-én: „Béla Notariusának írását hogy lefordítottad, azon nagyon örülök. Bár Benkő József úr is csinálna valami ilyet...²⁾ Gróf Mikónál gyűjteményében sokszor láttam. Már ma túlhaladott állásponton van, de száz év előtt nem volt értéktelen.

b) Honnan neveztetett Erdély németül Siebenbürgennek? Eredetije másfél iven meg van a kolozsvári kir. lyceum könyvesomagában a M. Nyelvemvelő Társaság oda letett íratái 7. Fasciculusban

c) Az erdélyi vajdák, kik szolnokvármegyei ispánok voltak, melyik Szolnokvármegyének voltak ispánjai: Belső-, Közép- vagy Külső Szolnoknak-e? Eredetije 3^{1/2} kézirati ívre van írva, meg van az előbb említett könyvtárban, valamint mindkettő gr. Kemény J. 4-drétű kézirati Történelmi gyűjteménye XXX-ik kötete XV., XVI. számai alatt.

d) Schlözer göttingai német tudósnak az erdélyi szokatok illető munkájára írt megjegyzései. Nyomos munka, sok ismerettel s erélyesen írva, a miről a német tudós értesülvén, éles antikritikát írt rá, s Engelt, a kit szerzőjének vélt, durván támadta meg. Gróf Fekete István 1800. febr. 16-án Arankához írt levelében tudatja vele, hogy Cserey Farkas megküldötte neki a jegyzéseket, melyek — úgy mond — oly helyesek, hogy németre kellene fordítani, s magának Schlözernek megküldeni. Hogy lefordítottatott s meg is küldetett, kitérnik Baesányi Jánosnak 1791. jan. 6-án hozzá írt leveléből. Ő a dolgot levelében így adja elő. „A mult ősszel Pozsonyba a koronázásra

¹⁾ Új M. Múzeum, 1853. V. füz. 217—238. l. 1854. V. füz. 401. l. — Összevetendő Vass József tudósításával: Új M. Múzeum, 1854. I. köt. 148—151., 185—191. lapjaival.

²⁾ M. Tudom. Akadémia kéziratárában. M. Irodalom. (Levelezések) 4-drét 183. sz. h) betű alatt.

akarván menni, felrándultam Bécsbe. Egy néhány hétig ott mulatván, kezembe ad ott lakozó jó barátom, Görög úr olvasás végett egy munkácskát, melynek homlokírása im ez volt: Nem vagyok nyughatlan stb. Nekem ez különösen megtetszett, s nagyon örültem, hallván, hogy Schlözerhez német nyelven küldetett legyen. Kérem barátomat, hogy adná által nekem is annak mását. Megselekedte s most kezemenél van. Ismeri nagyságod a Magyar Muzeumot és az azt író hazafiaknak szándékait, annyival is inkább, hogy abban tulajdon maga szép versei is benne vannak. Ebben szeretném az említett jeles munkácskát közrebocsátani. Nem szükség itt megmutatnom, mily hasznos legyen annak kiadása. Jól ismeri nagyságod hazánkfiait, s tudja, hogy szükségök van az olyan elmékedésekre. Azonban a böles szerzőnek híre nélkül kinyomtatgatni nem akartam s nem is illet volna; de az időnek mostani körülállásaira nézve talán nem is lett volna tanácsos, habár azt az itt való jó censura nem ellenzette volna is, (mert az oly engedelmes, a milyent csak kívánhatunk). Kérem azért nagyságodat, méltóztassék a mondott munkácskát újra elővenni, benne a szükséges változásokat megtenni, s hozzánk a Muzeum számára hováhamarább általküldeni. A bevezetés, mely a két ország közt való parallelát megelőzi, az akkori időkhöz képest megjobbíthatatlan. Ugy vélném tehát, hogy igen keveset kell abban most is változtatni, csak annyit tudniillik, a menüire az idő és közreerestésnek helye, módja és célja változott. Különben az egész munkát úgy méltóztassék nagyságod intézni, hogy mennél rövidebb és tömöttebb legyen és a Muzeumban is felette nagy helyet ne foglaljon. De mindezeket nagyságod maga fogja leghelyesebben általlátni és megítélni...¹⁾

1792. ápr. 13-án kelt levelében pedig írja Bacsányi: Schlözernek mérges recensióját kedves barátom munkájára a tegnapi postával vettem Göttingából. Olvasta-e már barátom uram? Szörnyűség az, a mit ír. Az erdélyi Társaság munkájában lehetne valamit felelni neki.²⁾

Ebből bizonyos, hogy a fenforgó német cáfolat Aranka műve volt. S hogy erre is alkalmasint ő adott újabb feleletet, gyaníttatja Gyarmathy Sámuelnek Göttingából 1798-ban jun. 14-én Arankához írt levele azon megjegyzése, hogy a hír Engelt vélvén szerzőnek, Schlözer rá irányozta haragját s védekező tolla egész élet. „Bezzeg most van dolog — így ír Gyarmathy — a Schlözer száz könyvinek Engel által (képzelt) recensiójával! Bezzeg ő is szegény jól megfizetett érte, hogy gesztenyekikaparó

¹⁾ Gróf Mikó, (most az erdélyi muzeum) birtokában levő eredetiből vett másolat után, a m. tudom. Akadémia kéziratárából.

²⁾ M. Tudom. Akadémia kéziratára. M. 1 ro d a l o m. (Levelezések) 4-3-3-3. 144. szám 35. tétel alatt.

maeskává engedte magát tétetni! — — — Előre kikukorékolja, hogy ő akarja recenseálni a szép könyvet, s már most Schlözer és más is azt hiszi, hogy igazán ő is recenseálta, pedig csak az ő lelke tudja (s még a Gyarmathyé.) Am lássa, tartsa a hátát, hogy kopogassák mindenfelől. Maga hozta magára. Otthon erről commentariusokat kell beszélnem.¹⁾

Némi fogalmat ad e vitáról Arankának 1794. jan. 9. és febr. 24-én Gyarmathy Sámuel Göttingában mulató magyar tudóshoz írott levelének ide vonatkozó része. „Ki fogyék a papirosból — írja — csak Schlözerről írok még. Nem győzők csodálkozni ennek a tudós embernek tudatlanságán. Nincs nálunk senki, a ki a diplomatikában jártas, a ki ne tudná, hogy a szászok ugyan a szélekre telepítették, de sehol sem a passusokra, határuk nem ment ki a passusokig, a külső szélekig. Az ő városaik és székeik közül a székek mind vármegyék és ispánságok voltak régen, és mind a széleket, mind őket, mind az országot a székelyek s a király népei őrizték. Azokat az ispánságokat ők későn vonták magukhoz, de mindazok a földek még ma sem szász föld, hanem ők is jure Comitatus bírják...“

Hogy Aranka Schlözer ellen írt második műve magyarul még 1810. nem volt ki nyomtatva, kitűnik azon évben, jun. 9-én Kazinczyhoz írt leveléből, hol nyomtatás alatt lévő és kész kisebb munkáit elősorolva, az utolsóról így ír: Most készen vannak: 1) Schlözer megcáfolása, diplomatikai munka. 2) Arra felelet: Mi az embernek sorsa és vége stb.²⁾

e) Nevezetesen a Székelyekről írt munkája, melyet az 1553-iki csiki krónika hitelesítése érdekében írt, s a melyről a Gyarmathyhoz intézett, iménti levelében szintén érdekesen emlékezik meg. „Hogy a Székely Krónikát (1553) critice tractáljuk — írja válaszában — e tanácsot köszönöm. Nekünk is az célunk. A kinek kezéből az került, gyanusnak találtuk, de az írást magát hitelesnek ítélte egy szőrszálbasogató barátunk. Mi mindazonáltal úgy gondolkozunk, hogy közre bocsássuk ugyan, de nem úgy mint tökéletes és minden kétségen felül álló írást, vagy kútfőt, hanem mint egy különös jelenséget a történetírók rendében, oly céllal, hogy idővel a tudósok s régi írásokkal és oklevelekkel bánti tudó urak igazságát vagy hamisságát bebizonyítsák...“³⁾

A mi a székelyek tribusait illeti — írja tovább — Siménfalva híres productiós perében (a mi a székely primipilatusok

¹⁾ M. Tud. Akadémia kéziratára. M. Irodalom (Levelezések) 4-rét 143. sz. 33. tétel alatt.

²⁾ M. Tudom. Akadémia kéziratára. M. Irodalom. (Levelezések) 4-rét 183. sz. h) alatt.

³⁾ Ezt meg is tették 60 év múlva előbb Nagyatnai Kovács István, azután Szabó Károly és gróf Kemény József történetbúváraink. Érdekes vitájok olvasható az Uj M. Múzeum 1854-ik évi I. és II. kötetében.

iránt folyt s székelv dolgokban nagy értékű történelmi adat) azokról nincs semmi. De nálam arról, hogy ez a négy szó: *Genus, Tribus, Generatio* vagy *Nem* és *Linea Generationum* vagy *ág*, miben különböznek egymástól, elég kútfő van, úgy arra is, hogy ezt diplomatice bizonyítsam...⁴⁾

Gyűjteményi becsű és jellegű kézíratai közül megemlítek néhány értékest.

Az általa napfényre hozott s bírt scriptorokat elősorolja ő maga az 1794-ki jun. 3-ról kelt társasági jegyzőkönyv egyik mellékletében.⁵⁾ A mi már magában nagy érdem akkor, midőn egész múlt történetünket homály és feledés fátyola látszott elborítani. Ő sokat felfedezett és megőrzött. Levelezéseit — írja egy alkalommal — saját búvárkodási hajlamainál fogva, a magyar nyelv és történet művelésére irányuló céljáért folytatta, azokban kiváló gyönyört talált. Ezen gyűjteménye gazdag és becses colligatumokat foglal magában.

Legérdekesebb: *Hora Támadásának Története* akkori levelekben s hivatalos és más hiteles iratokban, gyűjtötte Aranka György. Meg van az erdélyi Múzeum kézirat-tárában, a gróf Kemény József 4-rétű történelmi gyűjteménye XVI-ik kötetében *Hora* és *Kloska* arcképe árnyrajzával.⁶⁾ Ehez gr. Kemény előszót írt s abban úgy nyilatkozik, hogy ez adatokat Aranka gyűjtötte. Tartalma ez: 1) *Különböző levélbeli tudósítások 1—94 l.* 2) *Species facti de lanienis per Gentem Valachicam in Inelyto Comitatu Hunyad cum Zaránd unito Anno 1784, subdecursu mensis novembris commissis, Commissario R. Comiti Antonio Jankovich exhibita. 94—182 l.* (Ez ki is van nyomtatva ily című műben: *Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. Pars I. Dioszegini 1790. pag. 148.*) 3) A zarándi veszedelemnek leírása versekben 183—248 l.

Eddig az Aranka gyűjtése. A további 4. 5. pont alattiakat, a mik későbbi járuléknak látszanak, mint tárgyamra nem tartozókat, mellőzöm.

Következik Kötött beszédeiről vagy Verses műveiről szólnom.

Verses művei első életirója szerint ezek voltak: *Elegyes*

¹⁾ M. Tudom. Akad. Értesítő. 1835. 475—76. l.

²⁾ Magam kézírásai: Simigianus, Kollinovic, Cseréy Mihály, Borsos Sebestyén és Nagy Szabó Ferenc, b. Apór Péter krónikái, Rozsnyai Dávid: *Horologium Turcieum*, Pulai János, Kuruczvilági dolgok leírása, Fodor Sámuel: *Apań utazása 1663*, Bartha Boldizsár: *Debreczen város krónikája*, Súlyom Ferenc: *Promptuarium Rerum Transilvanicarum*, Bojtini: *Historica Narratio quorundam gestorum Sigismundi Báthori*.

³⁾ Látható: a kolozsvári kir. Lyceum könyvtárában lévő eredeti jegyzőkönyvi mellékletben.

Versei 8-rétben. II. József császár uralkodásának kezdete versekben 4-rétben, Apróság dolgokról írt Versek, darabonként kinyomtatva.

Vannak egyebek is — jegyzi meg az életíró — de azokra most nem emlékszik, hanem gondolja, hogy ezután előkerülnek, mert a nagy embereknek (így véli ő) nem szabad meghalniok, mikor befogják szemeiket.

Én megjelent kötött beszédű művei közül ez egyet ismerem: *Elme Játékjai*. Írta Aranka György. Nagy-Váradon, 1806. 8-drétben. Előljáró beszéd I–XXVIII. Versek 1–124 l. Egy-e ez az első életírója által említett „Elegyes Versei” című művel? vagy más? vagy azok újabb kiadása? megmondani nem tudom, mert az elsőt Budapesten megtalálnom nem sikerült.

E kötetben a 20–28 lapon van ily című vers: „Arany Idő, Felséges II. Józsefnek az 1781. lett meghódolás alkalmatosságával.” Vajon ez-e az első életíró által említett s a császár uralkodása kezdetét dicsőítő, előbb 4-drétben megjelent s itt valószínűen újabban kiadott költemény? amazt nem látván: meghatároznom nem lehet.

Az első életíró által említett Apróság dolgokról írt versekről sincs tudomásom. M. Vásárhely környékén élt írók s tudósok tán ismerik s közleni fogják. Bár Aranka költészete csak alkalmi s alárendelt értékű: az irodalomtörténetnek még is szolgálat lesz, ha ezen férfiak közlik azok megjelenése évét, címét s lapszámát. Hihető, hogy az *Elmejátékok*-ba sok van felvéve azok közül, a mit csak egyenkénti első kiadványokból lehetne megtudnunk.

Kerültek elem tanulmányozásom folytán barátaimhoz és pártfogóimhoz írt levelei mellé zárva vagy beíratva több költeményei, melyek közlésére talán nyílik alkalmam. Itt művei teljességéért megemlítem címeiket s keletkezésök körülményeit. 1797. szept. 15-én Kis Jánoshoz írott levelébe két költeményét írtatta bele. Az első Borosnyai János m. vásárhelyi ev. ref. tanár beíratására készült s három vers-párt (distichon) foglal magába, a másik kedvenc sókájához, ki van adva *Elmejátékjai* közt a 116. lapon.

1806. jun. 26-án gróf Teleki Józsefhez írt levele mellé volt zárva három költeménye, az egyiket A-val jelölte meg s írta gróf D-éhez (hihetően gr. Desseffyhez, a kivel barátságban volt) és b. Prónay Sándorhoz, a másikat B-vel, a grófnéhoz és b. Prónaynéhoz, a harmadikat a gróf Teleki anyjához, legidősb. gr. Teleki Józsefnéhez és másokhoz is intézte, a mennyiben a gróf a közlést jónak fogná látni.

1810. jun. 9-én Kazinczyhoz írt levelében két csinos aua-grammot közölt; egyik: Napoleon s Mária Ludovika császári

felséges pár menyegzőjöknek öröm esztendeje, második: A kis Teleki Domokos születésének esztendeje, római számot is jelentő megfelelő betűkben kifejezve.

Kazinczy 1789 végén (a levél kelte hiányzik) írja, hogy Vályihoz írt levelében olvasta Haska című versét és szerette. Ugyanott engedelmet kérte, hogy Orpheus-a első darabjába következő verseit felvehesse: Lesbiához, Koporsó köre, Nap ha akar felöltözni.

Bacsányi János is írja 1791. jan. 8-án kelt levelében, hogy a Magyar Muzéumban szép versei vannak. ¹⁾

Aranka életének azonban fontosságot, tudományos munkásságának értéket a Magyar Nyelv művelő és Történetkedvelő Társaság létrehozására fordított buzgó és sikeres törekvései adnak.

JAKAB ELEK.